

Наука – суспільству

До 100-річчя НАН України

Т. Гранчак, заввідділу СІАЗ НБУВ

Академічне підґрунтя державотворчої інформаційної політики в умовах російсько-українського інформаційного протистояння

Нові реалії, у яких опинився світ на початку ХХІ ст. у зв'язку з процесами глобалізації та інформатизації, активізація використання інформації як інструменту ведення агресивної політики, інформаційні війни, – все це актуалізувало питання інтенсифікації досліджень інформаційної сфери, тенденцій, загроз та зумовлених ними завдань, що постали перед спільнотами та державами, вироблення ефективної інформаційної політики, яка відповідала б сучасним потребам: забезпечувала, з одного боку, основні громадянські права у сфері інформації, а з іншого – інформаційну безпеку і захист від негативних та відверто ворожих інформаційних впливів.

Державна інформаційна політика має бути спрямована на формування, ефективне функціонування та захист національного інформаційного простору, який став би, з одного боку, проявом, з іншого – підґрунтям та інформаційним середовищем державного розвитку, на забезпечення інформаційного суверенітету держави.

Водночас, окрім держави як головного суб'єкта державної інформаційної політики, великий вплив на цю політику здійснюють недержавні/неурядові актори (бізнес, ЗМІ, наукові й технологічні установи, громадські й міжнародні організації), тому О. Токар вважає за доцільне розрізняти політику державну і політику публічну, яка зачіпає ширше коло суб'єктів, об'єктів і дій, що не підпадають під безпосередній вплив органів державного урядування, а формують свою політику самостійно і тим самим неминуче вносять зміни в суто державну (урядову) політику [7, с. 132].

Отже, державна інформаційна політика має враховувати наявність цього потенціалу. Поєднання зазначених двох векторів – державного і громадського – у підсумку визначатиме державотворчу інформаційну політику, яка здійснюється не лише державою, а й недержавними суб'єктами, і спрямовується на розвиток держави як організаційної основи та необхідної умови існування і розвитку певної спільноти в її межах.

Такий підхід передбачає у процесі здійснення інформаційної політики партнерську взаємодію держави і громадянського суспільства на основі ідеології державотворення «як засобу духовної консолідації суспільства, упередження і гасіння соціально небезпечних конфліктних ситуацій», проект концепції якої був запропонований НАН України за доповіддю академіка О. Онищенко ще у 2007 р. [4].

На сучасному етапі ефективна державотворча інформаційна політика у підсумку має сприяти вирішенню питання консолідації національного інформаційного простору України як інформаційної основи для розвитку українського народу, делегітимізації анексії Російською Федерацією суверенних українських територій та агресивних дій Росії щодо України.

Необхідною умовою успішної реалізації зазначених напрямів є організація комплексу заходів у різних площинах – офіційній, дипломатичній, науковій, культурно-освітній, громадській.

Інформаційним підґрунтям офіційного та дипломатичного рівнів державотворчої інформаційної політики є науковий рівень, на якому для широкого загалу з наукових позицій обґрунтовується законність перебування вказаних територій у складі України, їх інтегрованість у загальноукраїнську історію, висвітлюються особливості й наслідки радянської та імперської політики Росії стосовно України, розкривається специфіка суспільно-політичних процесів, пов'язаних з Революцією гідності та її наслідками для українського суспільства і держави. Результати таких наукових досліджень мають закласти фундамент для вироблення єдиного для українців концепту національної пам'яті, який стане основою для піднесення національної свідомості і консолідації української нації.

Надзвичайно актуальними у цьому зв'язку є проекти, що реалізуються академічними науковими установами.

Інститут історії України НАН України в рамках започаткованої 2014 р. серії наукових досліджень «Студії з регіональної історії»¹ та її науково-популярної підсерії «Степова Україна»² станом на серпень 2015 р. видав низку

¹ Довідково: Колективні праці в науковій серії «Студії з регіональної історії» (2014 р.) : Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях / відп. ред. В. А. Смолій; упоряд. Г. В. Боряк; Ін-т історії України НАН України. – К. : Ін-т історії України, 2014. – 456 с.; Схід і Південь України: час, простір, соціум. В 2 т. – Т 1 : Колективна монографія / Л. Буряк, Я. Верменич (керівник авт. кол.), Т. Винарчук та ін.; відп. ред. В. А. Смолій; Ін-т історії України НАН України. – К. : Ін-т історії України, 2014. – 378 с. – (Студії з регіональної історії); Крим від античності до сьогодення: Історичні студії / відп. ред. В. Смолій; Ін-т історії України НАН України. – К. : Ін-т історії України, 2014. – 707 с. – (Студії з регіональної історії).

² Індивідуальні праці в науково-популярній підсерії «Студії з регіональної історії. Степова Україна» : Пиріг Р. Я. Донбас у складі Української гетьманської держави (травень – листопад 1918 року) / Р. Я. Пиріг; Ін-т

монографічних досліджень, присвячених розкриттю історії військово-господарського освоєння українцями від початку 1500-х років і до кінця 1700-х років території сучасних Донеччини та Луганщини, висвітленню колонізаційних аспектів Надазов'я в контексті міжнародних відносин і міжнаціональних контактів кінця XVII – початку XX ст., розгляду найбільш важливих напрямів індустріального освоєння Донбасу в XIX – на початку XX ст., відображенню короткого періоду перебування Донецького басейну у складі гетьманської держави Павла Скоропадського, теоретико-методологічному обґрунтуванню нових просторово-часових підходів до дослідження регіональної специфіки Сходу і Півдня України.

Як зазначається на сайті інституту, «Студії з регіональної історії» спрямовані «на створення наукового підґрунтя для вироблення концептуальних підходів дослідження регіонів України та популяризацію наукових знань з регіональної історії в українському соціумі. Саме тепер, коли війна на Сході України виявила безліч факторів нестабільності, пов'язаних із регіональною строкатістю, з'явилася можливість проаналізувати історичні витоки ризиків і загроз, простежити вплив політики й культурно-історичного середовища на самопочуття людей і поведінкові реакції. Започаткована серія досліджень є унікальним науковим проектом, який спрямований на переосмислення традиційного історичного нарративу вітчизняної історії під кутом зору територіальності та регіональної ідентичності» [6].

Співробітники **Інституту політології та етнополітичних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України** підготували колективну монографію «Донбас в етнополітичному вимірі» [1] за результатами комплексного дослідження історії і сучасної динаміки етнополітичних процесів на території українського Донбасу. У контекстах цієї динаміки автори монографії розкривають зв'язок етнічного і політичного в генезисі складу, зайнятості та соціально-професійної стратифікації, мовних, культурних і релігійних орієнтацій та переваг,

історії України НАН України. – К.: Ін-т історії України, 2014. – 41 с. – (Студії з регіональної історії. Степова Україна); Донік О. М. З історії індустріального освоєння Донбасу (XIX – початок XX ст.) / О. М. Донік; відп. ред. О. П. Реєнт; Ін-т історії України НАН України. – К.: Ін-т історії України, 2014. – 60 с. – (Студії з регіональної історії. Степова Україна); Чухліб Т. В. Донеччина та Луганщина – козацькі землі України (XVI–XVIII ст.) / Т. В. Чухліб; відп. ред. В. Смолій; Ін-т історії України НАН України. – К.: Ін-т історії України, 2014. – 105 с. – (Студії з регіональної історії. Степова Україна); Усенко П. Г. Маріуполь: грецьке забарвлення українського Надазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.) / П. Г. Усенко; Ін-т історії України НАН України. – К.: Ін-т історії України, 2014. – 108 с. – (Студії з регіональної історії. Степова Україна); Головка В. Олигархи из города роз. Становление и развитие крупного капитала Донбасса (1991–2014 гг.) / В. Головка; Ін-т історії України НАН України. – К.: Ін-т історії України, 2014. – 74 с. – (Студії по регіональній історії. Степная Украина); Якубова Л. Д. Етнонаціональна історія Донбасу: тенденції, суперечності, перспективи в світлі сучасного етапу українського націотворення / Л. Д. Якубова; Ін-т історії України НАН України. – К.: Ін-т історії України, 2014. – 109 с. – (Студії з регіональної історії. Степова Україна); Папакін Г. В. Донбас на «чорній дошці»: 1932–1933. Науково-популярний нарис / Г. В. Папакін; Ін-т історії України НАН України; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К.: Ін-т історії України, 2014. – 44 с. – (Студії з регіональної історії. Степова Україна); Верменич Я. Донбас як порубіжний регіон: територіальний вимір / Я. Верменич. – К., 2014 (друкується); Шандра В. Адміністративний устрій Донеччини у XIX ст. / В. Шандра. – К., 2014 (друкується); Молчанов В. Формування Донецького вугільного басейну: ресурси і населення / В. Молчанов. – К., 2014 (друкується).

регіональної ідентичності та особливостей суспільної поведінки населення Донбаського регіону України. У дослідженні також обґрунтовано комплекс пропозицій щодо умов і способів реінтеграції Донбасу і його населення в суспільний простір України.

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України 2014 р. видав монографію Г. П. Півторака «Українці: звідки ми і наша мова. Дослідження, факти, документи» [3], у якій на основі найновіших досягнень історичних та філологічних наук популярно розповідається про найдавніших мешканців на території сучасної України, про походження слов'ян і витоки українського етносу; спростовано доктрину про «давньоруську народність» і «спільну колиску» українців, росіян та білорусів, простежено основні етапи й особливості формування цих народів та їхніх мов, розкрито терміни «Русь», «Росія», «Великоросія», «Малоросія», висвітлено походження назви «Україна». В останній частині монографії подано хроніку антиукраїнських указів, заборон, репресій і геноцидів; у додатку – деякі важливі історичні свідчення та документи.

Активізація наукових досліджень, спрямованих на переосмислення минулого і вибудовування науково обґрунтованого підходу до розв'язання проблем сьогодення, актуалізувала завдання з формування відповідної джерельної бази, основу якої становлять бібліотечні й архівні фонди, та організації до неї широкого доступу.

У контексті формування й організації фонду національної пам'яті варто розглядати проект «Південь і Схід України. Історіографічний дискурс. Матеріали до бібліографії (XVIII – поч. XXI ст.)», який реалізується **Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського (НБУВ) НАН України**. Бібліографічний покажчик передбачає бібліографічні описи документів, що стосуються історії Півдня і Сходу України з найдавніших часів до сьогодення. Географічні межі проекту охоплюють Донецьку, Дніпропетровську, Запорізьку, Луганську, Миколаївську, Одеську, Харківську, Херсонську області та АР Крим. Мета видання – мовою бібліографії висвітлити історію цих регіонів як невід'ємної складової історії України, репрезентувати документальний масив, що відображає політичний, соціально-економічний, науково-освітній та культурний розвиток і трансформації, створити основну інформаційну базу подальших історичних досліджень. У планах – подати бібліографічні відомості про офіційні, архівні документи, книги, матеріали наукових конференцій, наукові збірники, загальні та регіональні енциклопедії, довідники, бібліографічні покажчики, видані в Україні та за її межами з кінця XVIII ст. до 2014 р. включно.

Зазначимо, що від початку свого формування орієнтовані на здійснення функції «національної пам'яті» національні бібліотеки виконують свою місію, відбираючи та зберігаючи важливу для розвитку нації інформацію, розширюючи доступ до бібліотечного фонду. Разом з тим, вони виступають координаторами створення і навігаторами єдиної системи інформаційного ресурсу національного надбання. Виходячи із специфіки фондів національних бібліотек, їх варто розглядати як інформаційне ядро системи забезпечення

інформаційного суверенітету держави, інформаційну основу, навколо якої відбувається формування національного інформаційного простору, забезпечується циркуляція в ньому інформації, спрямованої на консолідацію нації та її розвиток.

На жаль, на сьогодні концептуальні засади розвитку і організації діяльності вітчизняних бібліотечних установ національного рівня формально не узгоджені з потребою зміцнення національного інформаційного суверенітету, а на державному рівні відсутнє бачення місця бібліотечних інституцій у системі організації інформаційної безпеки України та зміцненні її національного інформаційного суверенітету. Зокрема, досі не прийнятий закон про національні бібліотеки, а в розробленому Міністерством інформаційної політики проекті Концепції інформаційної безпеки України серед суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки України бібліотеки не значаться, не йдеться про захист національної ідентичності, не розглядається як складова національної безпеки культурна політика [2]. Така ситуація заважає налагодженню системної роботи і комплексному підходу в цій сфері.

Водночас зауважимо, що, враховуючи специфіку фондів національних бібліотек як сховища документованої національної пам'яті, саме національні бібліотеки мають стати тим інформаційним підґрунтям, навколо якого вибудовуватиметься інформаційна безпека держави.

На окрему увагу в контексті формування і збереження національної пам'яті як ідейно-духовної основи національної ідентичності заслуговує соціокультурний дискурс національних бібліотек. На сьогодні аналіз соціокультурного дискурсу вітчизняних національних бібліотек, у тому числі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України, засвідчує процес його трансформації в бік актуалізації таких смислів, як «неперервність традицій державності», «трагічні сторінки вітчизняної історії» (Голодомори, участь у першій і другій світових війнах як трагедія українського народу та ін.), «соборність» у поєднанні з «регіональною специфікою», «багатий культурний та інтелектуальний спадок». Така трансформація відбувається під впливом як суспільних очікувань у вигляді запитів користувачів, так і державного замовлення.

Сприятливі осмисленню тих процесів, що відбуваються сьогодні в українському соціумі, та їх історичних витоків має організація експертно-наукового обговорення у форматах наукових конференцій, круглих столів, семінарів тощо. Протягом лише 2014 – 2015 рр. в Україні з метою обговорення окреслених питань та вироблення відповідних пропозицій були організовані такі поважні наукові заходи, як Всеукраїнська наукова конференція «Дослідження Сходу і Півдня України в історичній ретроспективі: підсумки і проблеми» (Київ, 10 червня 2014 р.; організаторами заходу виступили Інститут історії України НАН України, Український інститут національної пам'яті, Донецький національний університет, Запорізький національний університет, Маріупольський державний університет, Миколаївський державний університет імені В. О. Сухомлинського, Одеський національний морський університет, Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова,

Східноукраїнський національний університет імені В. Даля), наукова конференція «Україна і Росія: що далі?» (Київ, 21 листопада 2014 р.; організатори – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України у співпраці з Національним інститутом стратегічних досліджень та Асоціацією політичних наук України; основні теми для обговорення: проблеми цивілізаційної ідентифікації України і Росії; історичні витоки формування політичної культури України і Росії; пострадянські трансформації в Україні і Росії; наслідки нинішнього конфлікту для історичних доль України і Росії; перспективи створення контактної зони у відносинах двох країн; вплив українсько-російського конфлікту на міжнародні процеси); Х Курасівські читання «Політична криза у перехідному суспільстві» (Київ, 9 жовтня 2014 р., організатор – Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України ім. І. Ф. Кураса), круглий стіл «Україна в Другій світовій війні: проблеми і перспективи дослідження історичних джерел» (Київ, 15 жовтня 2015 р., організатор – Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України), Перша і Друга Міжнародні наукові конференції «Крим в історії України» (Київ, відповідно 2 грудня 2014 р. та 8 жовтня 2015 р., організатор – Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України), Міжнародна наукова конференція «Нюрнберзький трибунал: історія, компроміси та сучасні наслідки» (Київ, 19-20 листопада 2015 р., організатор – Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України) тощо.

У контексті розгляду інструментів здійснення державотворчої інформаційної політики не можна оминати увагою інтернет-комунікацію, яка набуває дедалі більшого поширення і охоплює інтернет-сегменти вітчизняного інформаційного простору та інформаційних просторів інших країн.

У зв'язку з цим варто відзначити, що в інтернет-середовищі протягом 2013–2014 рр. було розгорнуто інтернет-проект «Лікбез. Історичний фронт» для протидії нав'язуванню українській спільноті з боку Росії негативним інформаційним впливам та ідеологемам, який функціонує завдяки консолідації зусиль і партнерській взаємодії представників «Наукового гуманітарного товариства» (ініціатор проекту, www.nestor-ua.org), «Інституту національної пам'яті» (www.memo.gov.ua), «Інституту історії України НАН України» (www.history.org.ua), Сайту «Історична правда» (www.istpravda.com.ua).

Організатори проекту зазначають: метою проекту «Лікбез. Історичний фронт» є інформування всіх зацікавлених – жителів України, Росії чи інших країн світу, про ключові суперечки з приводу того «що таке Україна», «що таке історія України» і що таке «територія України», «чим Україна відрізняється від Росії», «у чому різниця історичних позицій України і Росії на тлі їх протистояння», «як сформувалися українська ідентичність і український народ», «як і на яких підставах сформувалася українська територія». «Ми викладаємо основні міфи або стереотипи і даємо відповідь, засновану на фактах і документах. Наш читач може сам робити з цього висновки і використовувати отриману інформацію так, як йому заманеться. Наше завдання – не нав'язати

якусь ідею, а надати інформацію» [8].

Як пояснюють засновники проекту, формат академічних інтернет-публікацій українських наукових установ явно недостатній через їхні великі обсяги, складності сприйняття звичайною людиною і виключну україномовність [5]. Враховуючи потребу в достовірній об'єктивній інформації не лише українців, а й мешканців Росії та далекого зарубіжжя, сьогодні функціонування проекту підтримується в трьох мовних версіях – українській, російській та англійській, що засвідчує спрямованість його впливу як на вітчизняний інформаційний простір, так і на російський та інформаційний простір інших зарубіжних країн.

Відповідно до задуму засновників, сьогодні інтернет-сайт «Лікбез. Історичний фронт» містить основний необхідний (достатній) обсяг інформації про історію України, формування української ідентичності, країни, держави і народу, про витоки та стан російсько-українських відносин. Це – своєрідний «довідник-цитатник», підготовлений професійними істориками, співробітниками авторитетних наукових інститутів та університетів, які відповідають за зміст публікацій своєю професійною репутацією.

Розглянуті приклади засвідчують інтенсифікацію в українському науковому академічному середовищі процесу створення необхідної для успішного протистояння російським маніпулятивним впливам наукової бази, яка слугуватиме основою як для вироблення відповідної національним інтересам України державотворчої політики, так і для конструювання сучасної національної свідомості.

Список використаних джерел

1. Донбас в етнополітичному вимірі. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 584 с.
2. Концепція інформаційної безпеки [Електронний ресурс] : проект. – Режим доступу: http://mip.gov.ua/done_img/d/30-project_08_06_15.pdf. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 12.09.2015.
3. Півторак Г. П. Українці: звідки ми і наша мова. Дослідження, факти, документи / Г. П. Півторак. – Київ : Віпол, 2014. – 280 с.
4. Про концепцію ідеології державотворення в Україні [Електронний ресурс] : постанова Президії НАН України № 227 від 10.07.96 р. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/spart89/inx89975.htm>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 12.09.2015.
5. Про проект [Електронний ресурс] // Лікбез. Історичний фронт. – Режим доступу: <http://likbez.org.ua/uk/meta-proektu>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 13.09.2015.
6. Студії з регіональної історії [Електронний ресурс] // Ін-т історії України НАН України. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?askAbout=stdregion>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 19.04.2015.
7. Токар О. Державна інформаційна політика: проблеми визначення концепту [Електронний ресурс] / Олена Токар // Політичний менеджмент. –

2009. – № 5. – С. 131–141. – Режим доступу: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71089/14-Токар.pdf?sequence=1>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 12.09.2015.

8. Лікбез. Історичний фронт [Електронний ресурс] : веб-сайт. – Режим доступу: <http://likbez.org.ua/uk/>. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 13.09.2015.